

УДК 340.15(38)31

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ УЧЕНЬ У СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

Гурак Р.В., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінального і цивільного права
ПВНЗ «Європейський університет»

Стаття присвячена розкриттю особливостей розвитку політико-правових учень у Стародавній Греції. Визначено, що правова освіта у Стародавній Греції вивчалася у комплексі філософських та політико-правових вчень, які на кожному етапі долучалися до комплексу таких знань.

Ключові слова: політико-правові вчення, Стародавня Греція, філософське осмислення, громадянське суспільство, правова освіта.

Статья посвящена раскрытию особенностей развития политико-правовых учений в Древней Греции. Определено, что правовое образование в Древней Греции изучалось в комплексе философских и политико-правовых учений, которые на каждом этапе приобщались к комплексу таких знаний.

Ключевые слова: политико-правовые учения, Древняя Греция, философское осмысление, гражданское общество, правовое образование.

Hurak R.V. FEATURES OF POLITICAL AND LEGAL SCIENTISTS IN ANCIENT GREECE

The authors elucidate the characteristics of political and legal doctrines in Ancient Greece. Determined that legal education in ancient Greece was studied in a complex philosophical, political and legal doctrines that at each stage of the complex are involved in such knowledge.

Key words: political and legal doctrines, Ancient Greece, philosophical reflection, civil society, legal education.

Постановка проблеми. Політико-правова ідеологія Стародавньої Греції формувалась у перманентному процесі розкладу міфології та виокремлення відносно самостійних форм суспільної свідомості. На відміну від інших стародавніх країн в античній Греції розвиток цього процесу мав свої характерні особливості.

Політико-правова теорія та вчення поступово виокремлювались як самостійна галузь філософії. До її світогляду входили всі форми теоретичної свідомості: натурфілософія, теологія, етика, політико-правова теорія тощо. Політико-правові вчення Стародавньої Греції склалися в результаті складних і доволі суперечливих взаємодій політичної ідеології з іншими формами суспільної свідомості. Тому спробуємо виокремити особливості розвитку політико-правових учень Стародавньої Греції.

Ступінь розробленості проблеми. Такі відомі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Т.Г. Андрусяк, В.С. Бігун, С.В. Боботов, Г.Г. Демиденко, Н.М. Крестовская, А.Ф. Цвіркун та інші приділили значну увагу питанням розвитку політико-правових учень Стародавньої Греції.

Однак питанням виокремлення особливостей розвитку політико-правових учень Стародавньої Греції та їх впливу на правову освіту не приділено належної уваги.

Метою статті є дослідження і виокремлення особливостей розвитку політико-правових учень Стародавньої Греції.

Виклад основного матеріалу. В історії виникнення і розвитку давньогрецької політико-правової думки дослідники виділяють три періоди. Ранній період (IX–VI ст. до н. е.) – був пов'язаний із часом виникнення давньогрецької державності. У ті часи спостерігалася помітна раціоналізація політико-правових учень.

Другий період (V – перша половина IV ст. до н.е.) – час розквіту давньогрецької філософської та політико-правової думки. Вона знайшла свій вираз у вченнях Демокріта, софістів, Сократа, Платона та Арістотеля. Третій період (друга половина IV–II ст. до н. е.) – період еллінізму, час початкового занепаду давньогрецької державності, потрапляння грецьких полісів під владу інших держав. Політичні погляди того часу представлені у вченнях Епікура, грецьких стоїків, Полібія [8, с. 47–48].

Ранній період розвитку політико-правового вчення в Стародавній Греції пов'язаний із часом становлення давньогрецької державності. Саме тоді було зроблено спробу дати раціоналістичні (не міфологічні) уявлення про етичні та правові порядки в людських справах і відносинах. Давні міфи поступово втрачали свій сакральний характер і піддавалися етичній та політико-правовій інтерпретації. Перші ознаки етико-правового усвідомлення тогочасних порядків відображені в працях Гомера, а згодом і Гесіода, хоча за своєю міфологічною формою вони ще далекі від пізнішого раціоналізму, властивого давньогрецькій політико-правовій думці [6, с. 38–39].

Фахівці виділяють знаменитого афінського реформатора, державного діяча і законодавця Солон (близько 638–159 рр. до н. е.). Він був обраний першим архонтом і наділений широкими повноваженнями. Солон видав низку законів і доволі суттєво реформував соціально-політичний устрій афінського поліса. Він вбачав у законі (і владі закону) поєднання права і сили, причому мова йде саме про офіційну силу поліса [2, с. 67–68].

Визнання законодавства, а не звичаю як основної форми правотворчості Стародав-

ньої Греції супроводжувалося кодифікацією. Збірники законів склалися в грецьких містах-державах, у тому числі й в Афінах наприкінці VII ст. до н.е. (Закони Драконта). Початок нової демократичної конституції в Афінах, що передбачав розроблену процедуру прийняття законів народним збором, було закладено реформами Солона та Клісфена в VI ст. до н.е. У цих законах також передбачалося правило, згідно з яким законом вважається рішення народних зборів.

З ідеєю необхідності перетворення суспільних і політико-правових порядків на філософських засадах у VI–V ст. до н. е. виступив Піфагор. Висвітлюючи проблеми права, Піфагор і піфагорійці першими почали теоретичне розроблення поняття рівності, дуже важливого для розуміння ролі права як рівної міри в регулюванні суспільних відносин. Причому Піфагор чи не з перших започаткував власну школу, де його учні, вивчаючи закони та тогочасні філософсько-правові вчення, наслідували та розвивали ідеї та вчення свого учителя.

Ідеалом піфагорійці вважали таку державу, у якій панують справедливі закони. А тому після божества, вчили вони, найбільше слід поважати родичів і закони, корячись їм із переконання, а не зовнішньо і вдавано. Законотворчість, на їхню думку, була найвищою доброчинністю, а самі закони – найбільшою цінністю [2, с. 87–88].

За вченням Геракліта, життя держави та її закони повинні слідувати логосу. Адже всі людські закони живляться єдиним божеством. Божественний закон як джерело людського закону – це те саме, що позначається в інших випадках як логос, розум, природа. Маючи на увазі саме цю розумну природу закону держави, Геракліт підкреслював, що народ повинен боротися за закони, як за свої стіни. Він також уважав, що демократія – це правління нерозумних і гірших. Відкидаючи демократію і вважаючи розумним правління кращих, мислитель виступив прихильником аристократії. Проте його аристократичні погляди суттєво відрізнялися від ідеології знаті (аристократів крові) [2, с. 105–106].

Найвизначнішим представником етичної та політико-правової думки на початку другого періоду був Демокріт (460–370 рр. до н. е.). Він одним із перших розглядав виникнення і становлення людини, людського роду та суспільства як частини природного процесу світового розвитку. Демокріт розумів суспільство як сукупність індивідів, які об'єднуються на основі принципу, що нагадує теорію суспільного договору. У цьому сенсі він підпорядковував індивіда суспільству. Демокріт зазначав, що в державі представлені загальне благо і справедливість. Інтереси держави він ставив вище інтересів громадян [8, с. 71–73].

Софісти, на відміну від піфагорійців, не складали якоїсь єдиної школи і розвивали різні філософські, політичні та правові погляди. Уже в період Античності розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продик, Гіппій, Антіфонт та інші) і молодших (Фрасімах, Каллікл, Ликофрон та

інші). Значення творчого доробку софістів полягало в тому, що вони раціоналізували погляди на природу, суспільство, державу, політику, право, мораль, форми та норми людського спілкування, місце та роль людини у світі. Оголошення людини мірою всіх речей було основоположним принципом руху софістів. Їхні теоретичні уявлення, насамперед різні варіанти співвідношення природи і закону, природного і штучного у сфері державно-правових уявлень тощо, у різних модифікаціях використовувалися політичними мислителями та теоретиками права Античності, середньовіччя та Нового часу [5, с. 67].

У V ст. до н. е. економічним і політичним центром давньогрецького суспільства стали Афіни. Рабовласницька демократія тоді досягла найвищого розвитку. Той період учені трактують «золотою добою» афінської демократії.

Сократ (469–399 рр. до н.е.) став засновником моральної філософії й таким чином заклавав свою школу. Він викладав свої погляди виключно в усній формі. Тому про них можна дізнатися тільки з творів його учнів і сучасників, зокрема Платона і Ксенофонта, твори яких збереглися до наших днів. Обговорення моральних та політико-правових проблем Сократ підняв на рівень логічних дефініцій і понять, закладаючи цим основи власного теоретичного дослідження в цій галузі. Закони, у трактуванні Сократа, є основою полісу. Він, як і софісти, розрізняє природне право та право писане. Однак ця відмінність не перетворює їх у протилежність, як це мало місце в трактуванні софістів. І неписані божі закони, і писані людські закони мають на меті, на думку Сократа, одну й ту ж справедливість, яка не просто є критерієм законності, але, по суті, тотожна з нею. Сократ виступав за такий устрій держави-полісу, за якого панують справедливі за своєю природою закони [7, с. 134–137].

На вчення Платона мав великий вплив його вчитель Сократ. Платон казав: «Дякую богам, що народився греком, а не варваром, і передусім дякую за те, що народився за життя Сократа» [9, с. 49]. Коли загинув Сократ, Платонові було 28 років. Після 20 років мандрівок він повернувся до Афін зрілою людиною. У 387 р. до н. е. тут Платон заснував свою знамениту Академію, яка проіснувала майже тисячоліття й лише в 529 р. була закрита імператором Юстиніаном. В Академії навчалися різним філософським та політико-правовим ученням здібні юнаки. Це, по суті, була одна з перших юридичних шкіл у Стародавній Греції.

Платон жив в умовах посиленого занепаду давньогрецької державності, тому прагнув якимось чином зберегти той лад, який гинув, як форму організації суспільного і політичного життя. Його намагання чітко проявились у проектах ідеального полісного ладу, детально розроблених у працях «Держава» і «Закони» [7, с. 154].

Ідейними джерелами платонівської доктрини були різні напрями грецької філософії, зокрема вчення софістів і Сократа. Черпаючи мудрість із багатьох джерел, Платон талано-

вито перекував її у власну філософську основу, яка у свою чергу стала основою його вчення про державу і право. За вченням Платона, існують два світи: світ речей і світ ідей. Єдиним істинним буттям є світ ідей. Реально існуючі речі – лише недосконале відображення світу ідей. Ідеї виступають як вічне й незмінне божественне джерело і розумно-логічний проект для мінливого людського світу. Згідно із цим положенням Платон зображав ідеальну державу і розумні справедливі закони як реалізацію ідей, як утілення світу ідей у земному суспільно-політичному і правовому житті в полісі [9, с. 69–75].

Платон поділяв людей у державі на три стани і, відповідно, визначив функції кожного стану в ідеальній державі.

На чолі держави, на його думку, необхідно поставити філософів. У праці «Держава» Платон пояснював: «Істинні філософи не прагнуть до влади, але їх управління необхідне для блага інших і державного цілого. Не держава для філософів, а філософи для держави <...> Доки в державах не будуть царювати філософи, або нинішні царі не стануть ґрунтовно філософствувати, доки державна сила і філософія не зіллються в одне ціле, доти ні міста, ні навіть весь людський рід не дочекаються кінця злу». Таким чином, Платон у своєму проекті ідеальної держави відходив від принципу «аристократії крові» і заміняв її «аристократією духу».

Другим станом ідеальної держави мудреця були воїни. Вони – наймані особи, які утворювали нижчий державний апарат, слідували за порядком усередині країни і захищали від нападу ззовні. Воїни мусили повністю віддатися справі військової підготовки та бути вільними від будь-яких інших занять. Третій стан ідеальної держави складали хлібороби і ремісники. Вони були громадяни держави, але своїм становищем близькі до рабів.

Ідеальному (аристократичному) державному устрою мислитель протиставив чотири інші форми, які заступають одна одну циклічно. Аристократія поступається місцем тимократії (військовій формі правління), далі настають олігархія, демократія і тиранія. Усі ці форми держави (окрім аристократії) Платон називав хибними [9, с. 76–77].

Платон був першовідкривачем у сфері філософського осмислення широкого комплексу політико-правових проблем, і розробка багатьох із них в майбутньому також відбувалася під впливом платонівських ідей. Його ідеї були в центрі уваги або мали визначальний вплив на формування політичних та правових поглядів ранньохристиянських та середньовічних авторів.

Арістотель (384–322 рр. до н.е.) юнаком приїхав до Афін і вступив до школи Платона. Невдовзі він став найблисучішим учнем філософа. За словами пізніших біографів, Платон назвав його розумом школи. Сам же Арістотель виступив критиком свого вчителя, на основі чого й були побудовані Арістотелеві філософсько-правові вчення. Зокрема, ним була написана велика кількість праць на політико-правову тематику в таких роботах, що дійшли до нашого часу, як «Політика», «Афінська політія», «Етика» і «Риторика».

Арістотель зробив спробу всебічної розробки науки про політику. Політика як наука в нього тісно пов'язана з етикою. Головним висновком з етичних досліджень Арістотеля, що має суттєве значення для політики, права і законодавства, є положення про те, що політична справедливість можлива тільки між вільними і рівними людьми, які належать до одного спілкування і мають на меті самозадоволення, самодостатність (автаркію) [4, с. 121–122].

В історії політико-правових учень жоден із відомих мислителів Античності, середньовіччя і Нового часу не обійшов стороною творчої спадщини Арістотеля, не уникнув того, щоб прямо або опосередковано не визначити своє ставлення до вчення Арістотеля.

У період еллізму, час початкового занепаду давньогрецької державності, політико-правові погляди того часу представлені у вченнях Епікура, грецьких стоїків та Полібія. Із занепадом державності пов'язаний і занепад давньогрецької політичної та правової думки, який чітко проявляється у вченнях епікурійців та стоїків.

Головна мета державної влади й основа людського спілкування в Епікура полягає в забезпеченні взаємної безпеки людей, подоланні їхнього взаємного страху. З цим розумінням сенсу і призначення політичного спілкування пов'язане й епікурівське трактування держави і закону, як результату договору людей між собою про їхню загальну користь – взаємну безпеку [3, с. 95–98].

Філософія, відповідно до вчення стоїків, складається з трьох частин: логіки, фізики та етики. У всіх цих трьох частинах стоїки торкалися питань держави, права, політики. Відштовхуючись від універсального характеру природного закону і, відповідно, справедливості за природою, найвідоміші представники учення стоїків, Зенон і Хрісіпп, а пізніше і їхні послідовники обґрунтували космополітичне уявлення про те, що всі люди за своєю природою і законами світобудови в цілому – громадяни єдиної світової держави, і що людина – громадянин всесвіту [6, с. 155–157].

Видатний грецький історик і політичний діяч Полібій (210–128 рр. до н.е.) свої політико-правові вчення виклав у праці «Історія в сорока книгах». Його погляди формувалися під впливом концепцій Платона та Арістотеля. За класифікацією Полібія, є шість основних форм держави, які в порядку їхнього природного виникнення і зміни займають такі місця в рамках їхнього повного циклу: царство (царська влада), тиранія, аристократія, олігархія, демократія, охлократія. Він вважає, що «без сумніву, найдосконалішою формою належить визнати таку, у якій поєднуються особливості всіх форм, перерахованих вище», тобто царської влади, аристократії та демократії. Головна перевага такої змішаної форми полягає в забезпеченні належної стабільності держави, що запобігає її переходу до спотворених форм правління [3, с. 134–136].

Висновки. Таким чином, право як один із факторів становлення та розвитку громадянського суспільства не відразу досягло в

епоху Античності зрілості та досконалості. На ранніх етапах свого розвитку воно за рівнем юридичної техніки і ступенем розробки основних інститутів мало чимало подібностей із правовими системами країн Стародавнього Сходу. Розвиток права в античній Греції здійснювалося в межах окремих полісів, і рівень розвитку демократичних інститутів в окремих містах-державах знаходив своє відображення й у праві та його вивченні, або, якщо говорити по-сучасному, у юридичній освіті.

На зміну неписаним звичаям, тлумачення яких нерідко довільно здійснювалося світською чи грецькою аристократією, приходив закон, який має світський характер і виражений у письмовій формі. Право в Античному світі, таким чином, постає у своєму чистому вигляді як авторитетний та обов'язковий регулятор полісного життя, позбавлений будь-якої містичної чи релігійної сили.

У грецьких містах-державах у громадян із дитячих років виховувалося повагу і навіть повагу як до законів, так і до встановлених у них полісного порядку. Сократ, зокрема, стверджував, що полісні закони надходять до розумного початку, а також пропагував дотримання законів усіма афінянами.

Правова освіта в Стародавній Греції вивчалася в комплексі філософських та політи-

ко-правових учень, які на кожному етапі долучалися до комплексу таких знань. Тут були організовані перші школи, наприклад Академія Платона, де учні могли освоїти низку вчень та наук, у тому числі й у сфері права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусяк Т.Г. Теорія держави і права / Т.Г. Андрусяк. – Львів, 2000. – 199 с.
2. Антология мировой политической мысли : в 5 т. / под ред. Г.Ю. Семигина, Л.Н. Алисова. – М. : Мысль, 1997. – Т. 1. – 1997. – 830 с.
3. Антология мировой политической мысли : в 5 т. – / под ред. Г.Ю. Семигина, Л.Н. Алисова. – М. : Мысль, 1997. – Т. 2. – 1997. – 750 с.
4. Аристотель. Этика / Аристотель. – М. : ООО «Издательство АТС», 2002. – 492 с.
5. История европейского права / пер. со шведского Р.Л. Вилинского. – М. : Наука, 1996. – 395 с.
6. История политических и правовых учений : [учебник] / под ред. О.Э. Лейста. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 688 с.
7. История политических и правовых учений : [хрестоматия для юридических вузов и факультетов] / сост. и общ. ред. Г.Г. Демиденко. – Х. : Факт, 1999. – 1080 с.
8. Крестовская Н.Н. История политических и правовых учений: курс лекций / Н.Н. Крестовская, А.Ф. Цвиркун. – Х. : ООО «Одиссей», 2002. – 376 с.
9. Платон. Диалоги / Платон. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.